

In en om de bedstee

Aflevering 58

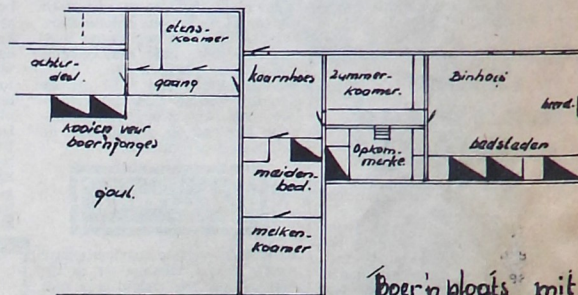
Door Jan Rittersma

Een belangrijk deel van ons leven brengen we slapende door. Ongeveer 35 procent van onze leeftijd is slaaptijd. Een 80-jarige heeft z'n leven ongeveer 28 jaren slapende doorgebracht. Een mens kan niet zonder slaap. Dit was vroeger al zo en zal altijd zo blijven. Wel veranderen de omstandigheden van het slapen. Dit wordt veroorzaakt door een steeds veranderend leefpatroon in al zijn schakeringen, sociale en culturele omstandigheden enz.

In de Bijbel kunnen we lezen van Jacob, die een steen nam en deze als hoofdkussen gebruikte. Zo mogen we aan nemen, dat men in de oudheid zich hulde in een dierenvacht, ook als men ging slapen.

Hoe de slaapgewoonten in de vroege oudheid zijn geweest, laten we verder maar rusten; wel interesseert het ons, hoe men zich b.v. in de vorige eeuw „ter ruste begaf”. Er is immers de laatste 50 jaar veel veranderd op dit terrein. De laatste bedsteedeuren gaan - ook nu nog - open en dicht, maar de bedsteden met alles wat erbij hoort, verschuiven steeds meer naar het rijk der verbeelding.

Daarom hebben we juist nu de kansen benut, om hen, die de bedstee nog in oude glorie van voor 1900 kennen, te laten vertellen van de bijzonderheden in en om de bedstee.

Boer'n plaats mit bedsteden

BEDSTEDEN WAREN WARM EN GEZELLIG

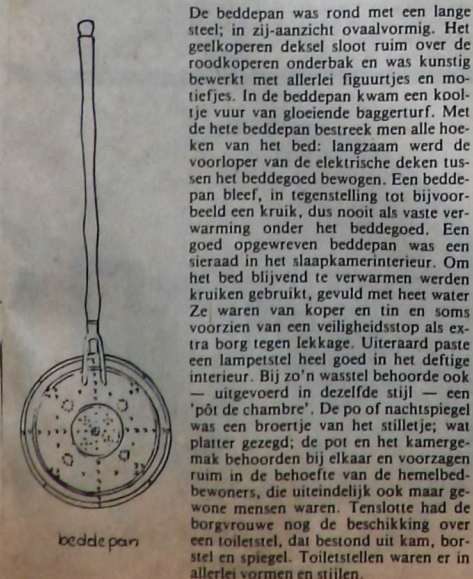
Vlint kwispel door kruik

Dan krijgen we nu de slaapplekken etc. op de boerderijen en in de burgerbehuizingen. De boer en z'n gezin sliepen uitsluitend in het woongedeelte van de boerderij: „t boov'm end”. De uitdrukking „ze sloap'm boov'm” wil dus niet zeggen dat men op zolder sliep, maar in het voorland. Het boerengezin sliep in bedden, d.w.z. in bedsteden. De bedsteden bevonden zich in 't binhoes, zeg maar de voorkamer. Een wand was slaapwand. Twee of drie bedsteden was normaal. Een voor het echtbaar en een voor de kinderen en eventueel nog een zg. 'vrij-bed'. Dit was geen bed om in te vrijen, maar een logeerbed. Gasten sliepen in het vrij-bed. De lange betimmerde, en meestal fraai geverfde wand, werd op regelmatige afstanden onderbroken door hoge bedsteedeuren. Als je deze deuren opende, keek je in de fraaie slaapplekken van het boerengezin. Zo'n bedstee was bepaald geen „nust”. Prachtige beddegordijnen van lichte stof omrandden de inkijk; bovenlangs een fraai rabat: een gebloemd gordijntje van b.v. wol-damast, donker groen of paars en in andere gevallen wit damast. Een mooi rabat, samen met de keurige gordijnen gaven de bedstee iets voorname en tegelijk iets gezelligs. Hoog bolde de beddeplank boven de bovenste plank van het voorschot. Het tijk (zo luidt de hollandsche naam voor 'taik'), was een overtrek, een soort sloop, van niet alleen kussens, maar ook van de veren bedden waaronder en waarop men sliep. Het was een grove, damastachtige, stofdichte stof. Het kon gebloemd of geruit zijn. We hadden het al even over kussens. Welnu, aan kussens geen gebrek; meestal 4, soms 6 kussens in één bed. De bovenste kussen op iedere slaapplek waren de pronkkussens, waar men niet op sliep. Daaromder de slaapkussens en nog eens de 'peul' (peluw). Een peul was een lang soort kussen aan het hoofdeinde van het bed. Het is derhalve voorstelbaar dat men vroeger sliep in een halfzittende houding. Vandaar, dat de bedsteden naar hedendaagse begrippen vrij kort waren. Toch sliep men heus niet „mit vout'n teg'n 't achter-schot”. Door de halfzittende houding had men slaapruiimte genoeg in de bedstee of koette, zoals het in sommige streken van Groningen ook wel genoemd wordt.

In vroeger tijden — voor 1900 — zijn de slaapplekken in onze streken in vier categorieën te verdelen:

1. De hemelbedden van de borgbewoners.
2. De bedsteden in de 'boov'm-enden' van de boerderijen en in de woningen van de middenstanders en ambachtslui.
3. De bedsteden in de landarbeidershuisjes.
4. De kooien en slaaphokken van het inwonend personeel op de boerderijen.

„Wel 't braid hêt, lêt 't braid hang'n”. Dit gold vroeger nagenoeg letterlijk voor de brede hemelbedden in de groninger borgen. Royaal hingen de damasten en sitsen gordijnen vanuit 'de hemel' rondom de, met een prachtig spreij afgedekte, slaapstede der borgbewoners. Borgheer en echtgenote sliepen op matrassen, meestal gevuld met zee gras (veelal afkomstig van het voormalige eiland Wieringen, waar de Wieringers een goede kwaliteit zeezwier plukten). Op de matrassen de veren en donzen bedden, de peluw en de sitsen dekens. Sits was een soort katoen afkomstig uit Z.O.-India. De stof was met de hand beschilderd, meestal met kleine rode en blauwe figuurtjes. De gladde sits werd vooral in de 18e-eeuw veel toegepast. Over dit geheel lag, zoals gezegd, doorgaans een prachtig spreij met daarin het familiewapen geborduurd. Ook zo'n spreij kwam dikwijls uit India. Een prachtig geheel zo'n hemelbed. In de Menkemaborg kunt u nog een hemelbed bewonderen. De slaapkamer van de borg werd naast het hemelbed compleetleerd door een nachtkastje, een lampetstel, een bedde warmer of beddepan, een stilletje, een toiletstel met naast de slaapkamer een prui-skamer. Met een beddepan werd het bed voorverwarmd.

beddepan

bedde-lichter

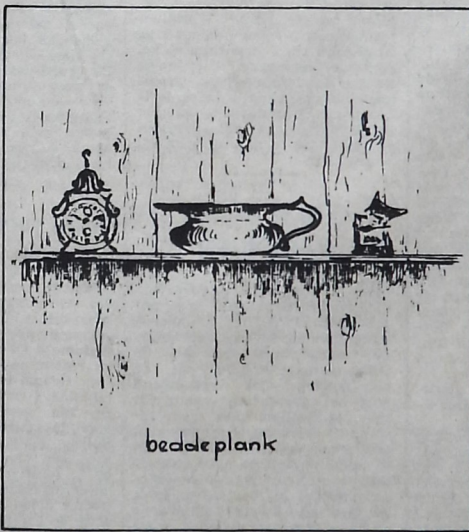
Een vast attribuut in de bedstee was de beddekwast of beddelichter. Vooral de ouderen gebruikten de beddelichter om zich 's morgens aan op te trekken om in een zittende houding te komen. De beddelichters waren van verschillende uitvoeringen, maar ze hadden allen een handvat met daarboven een kwast, samen aan een gekleurde koord. Op de beddeplank in de bedstee stonden doorgaans de wekker en de po. Meestal gebruikte men een tinnen po. Veel gebruiksgoed was vroeger van tin. Ook po's van aardewerk (al of niet gede-coreerd) en koper werden gebruikt. Wel hadden ze ongeveer dezelfde vorm. Uit latere tijden dateren de gemailleerde po's. Alhoewel niet algemeen toch werden ook op de boerderijen beddepannen gebruikt, trouwens ook kruiken werden gebruikt natuurlijk. Menig boerengezin sliep op veren of op dons. Men hield daartoe op de meeste boerderijen ganzen. De ganzen werden op regelmatige tijden - zo'n drie à vier keer per jaar - geropt. De bestie veren en het beste dons werd geropt van de levende, jonge ganzen. Het ganzenroppen gebeurde deskundig, vaak door beroepszangeren; uiteraard werd slechts een deel van het verenkleed geplukt.

Weer terug naar de bedstee. De fundatie bestond uit balkjes met pootjes in de lengterichting van het bed. Dit houten raamwerk werd vrij algemeen „t peerd” genoemd. Het was de schraag waarop de „tiel'n's” (de onderplanken) rustten. De brede tielens lagen zo dicht mogelijk aaneengesloten. Soms begaf 't peerd 't, de gevolgen laten zich gemakkelijk raden. Over de tielens kwam een laag gerestro. „Gain hoaver- of waitstro, moar omdat gaarstro dreug is en dreug blijft”, vertelde een bejaarde „kenner”. Dat droog blijven van het beddestro was uitermate belangrijk. Een bedompt

en slof bed is ongezond, dat wist men vroeger ook. Op het stro lagen de veren bedden en daar weer op de peluw. Gebruikte men boven- en onderlakens, dan werden deze met een oudgronings woord de „wiedels” genoemd. De wiedels werden gemaakt, of beter gezegd geweven van eigengereid linnen. Tot zover eerst de boerenbedsteden

Hoe sliep men in de arbeidershuisjes? Pa en moe hadden meestal een groot „hoesholl'n”. Gezinnen met tien kinderen waren bepaald geen uitzondering. Heel het gezinsleven speelde zich af in één vertrek, waarin twee bedsteden waren afgemimmerd. Deze bedsteden waren in grote lijnen wel vergelijkbaar met de boerenbedden, echter veel minder luxueus. Ook in de „aarbaider-shoeskes” sliep men op gerestro, maar veren en donzen bedden waren een zeldzaamheid. Pa, moe en de beudels sliepen meestal op stro- of kafbedden. Lang niet iedereen kon zo'n duur veren bed betalen. Vóór 1900 kostte een volledig verenbed, inclusief peluw en kussens, ongeveer f 65,-. En dan te bedenken dat het jaarinkomen van een landarbeider nog geen f 200,- was.

beddeplank

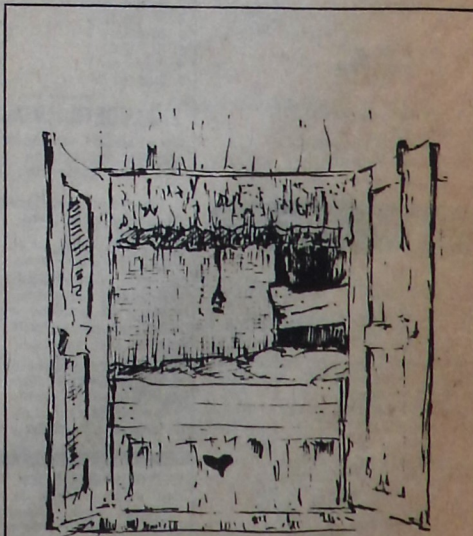
Maar ja, standsverschil moest er immers zijn. De beddelichters in het ouderlijk bed waren van een doodgevoen stuk touw. Beddepannen hadden de keuters misschien nog nooit gezien, laat staan een hemelbed! De beddeplank moest dikwijls plaats maken voor een tweede krubke voor de jongste spruit. Zat de beddeplank er nog wel, dan stond meestal naast de po, een puut rood-baai pruimtabak. Want „as ôl-her 's môrg'n's wakker wêr, mos e maistied eerst 'n sloatje achter koez'n”. Vandaar dat de kwispel door dikwijls mannetje aan mannetje naast de po stond. Soms werden vier, vijf of zes kinderen „kop 'n kont” dwars in de bedstee te slapen gelegd. Meestal lag het jongste kind - zeker als het nog lutje potje was - in een krubke boven de hoofden der ouders in de echtelijke bedstee. Soms sliep de kleine in een wagentje of wiegie naast het bed der ouders. In dit geval werd het wagentje of wiegie altijd afgedekt met een lakentje of iets dergelijks.

Onder de bedsteden bevonden zich ruimten, die middels luikjes in de voorwand (versierd met een hartje) toegankelijk waren. De bodem bestond uit plavuizen. Onder de bedden werden de aardappels voor de winteropslag bewaard. Om de aardappels goed droog te houden, werd op de plavuizen een laag bagterturf gelegd. Niet zelden is deze ruimte onder de bedden gebruikt als slaapplek voor de kinderen. Men moest soms woekeren met de slaapruiimte. Sommige huisjes hadden tussen de bedsteden een ruimte voor een „schuddel- of klaierkaast”. Ook in de klaierkaast sliepen soms de „leujonges”. Was de ruimte tussen de beide bedsteden te gering, dan bleef er slechts een hoekje over voor het „Jan-Evertkastje”. Eensdeels was het naar goed dat de kinderen met 12 of 13 jaar „de deur uitgingen” om bij te verdienen. „Dei môzz'n dain'n” en het scheidde weer een slaapplek. De slaperij liet meestal te wensen over. Echter niet omdat de mensen niet netjes waren, integendeel: men was vroeger doorgaans kraakhelder. Alhoewel het in de bedsteden relatief warm was - er werd overdag immers in de kamer gestookt en had men veel vroeger „vuur op heerd” - toch kon het bij strenge vorst bitter koud zijn in de hoekes. Zo zelfs dat men met en ander rommel tegen de buitenzijde van de halfsteens muur gooide om de aardappels onderin de bedsteden vorstvrij te houden. In de strijd tegen de winterkou werden vlinten in de bedden gelegd. Dit waren plm. 15 à 20 cm dikke zwerfkeien, die in de kookkachel opgewarmd werden. De verwarmde vlint werd in een wollen doek gebonden en zo in het bed gelegd. Bovendien werd bij bittere kou de overjas van pa als extra bedekking over de lapjesdeken gespreid. Zo kon het nog best lekker warm worden in de armoedige bedsteetjes. Een bejaard vrouwtje van bijna 90:

„Nee heur, wie hadd'n 't nooit te kôld! Wel mozz'n wie bietieds noar bër. Om acht uur laag'n pa en moe en wie as kiender achter bedsteedeur'n. As ter vize was, gong'n pa en moe oeteroord loater noar bër. En wie mogg'n ja zo geern wat mitluustern. Moar doar kwam niks van ien: bedsteedeur'n kwaam 'dicht. Veurzichtig zett'n wie deur'n wat op gloop: zo kon'n 'n wie nog wat mitluustern en heur'n watter oafproat wêr. Of ter ook benaauwd was? Nee heur, doar dôcht'n wie nait bie. Wie kreeg'n overdag ja frizze lucht genog! Lutje potjes sluij'n ien 'n krubke. De eerste vattien doag'n ien 't pak. Mensken dôcht'n vrugder dat 't goud was veur kroombain'n. Potjes wêrden haidald ien 'n vail wikkeld mit doaromhin 'n deek'ntje mit 'n mooi loak'ntje. Dat stôn ja zo nuver. 'k Zol 't zo nog wel veurdoun kinn'n”.

„Potje ien 't pak” was nog een overblijfsel van de aloude gewoonte om de baby's geheel in te zwachtelen. Als op het platteland de nacht voorbij - en dat was voor de meesten al op tijd - kwamen de hansopjes, de nachtkakken en de slaapmutsen uit en af. De meeste mensen sliepen met een slaapmuts; de mannen een slaapmuts met een punt met daaraan een kwast en de vrouwen een mutsje met een kinbandje. Pyama's kende men niet, men hield veel ondergoed aan. Ondergoed, dat - en dat willen we nadrukkelijk vermelden - regelmatig gewassen werd. Zeker eens per week werd het beddestro losgeschud. Dit deed moeder de vrouw met een greep. Tijdens de grote schoonmaak in het voorjaar - meest in mei - werd het stro ververst. Maar ook in de herfst in „lutje schoon'nstied werd dikwijls vers stro in de bedden gebracht. Elke dag werd het bed opgemaakt. Omdat moeke niet in alle „houk'n en hórns” van de bedstee kon komen, gebruikte ze een beddestok om het zaakje keurig te krijgen.

Een niet gering aantal jongeren sliep als inwonend personeel op de boerderij. De knechten en meiden sliepen in kooien „boven” in de schuur. Vaak donkere duffe hokken - zeker voor de venten - waar men met z'n tweeën de krappe ruimte moest delen. Het nachtelijk plattelandleven was voor dit deel van de bevolking, wat de slaapkamers betreft, zeker niet het beste. Toch behooven we hier nu ook niet te dramatisch over te doen, want ondanks de donkere, slecht geventileerde en vanwege de stallucht vaak bedompte kooien, had men er toch z'n vermaak. De meiden en de knechten sliepen soms (te) dicht bij elkaar. In de donkere kooien rond de karnhuiskang is heel wat preutshied om hals gekomen. Menig (vaak gedwongen) arbeidershuwelijk vond z'n oorsprong in een kooi „boov'm ien schuur”, waar het blauwlinnen beddegoed altijd rook naar de stal en doordringende lucht van ingekuuld veevoer en gebroed hooi. Maar in menig simpel slaaphok werd dikwijls met een gevoel van voldaanheid, een zucht van verlichting geslaakt, omdat de lange en zware werkdag weer ten einde was en men uit kon rusten tot de volgende morgen. En dan derde het de venten niet of de door de planknaden neervallende hooimijt hen in het haar kribeelde, dan dachten ze zeker niet aan bijvoorbeeld slaapkamers van de borgheren. De knechten en de meiden dachten hoogstens aan thuis: aan 't hoekje van pa en moe, waar de broertjes en zusjes veilig en behaaglijk allang op één oor lagen. Zo daalde vroeger de nacht over de plattelanders in en om de bedstee.

bedstee met krubke